

ПРЕСОЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Роман Бліхарський

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7084-0473>

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник

Науково-дослідного інституту пресознавства,

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника

(Львів, Україна)

patra727@gmail.com

УДК 070.1:[316.77:659.4]:303.09"19"

НОРМАТИВНІ ТЕОРІЇ ПРЕСИ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ТА НАПРЯМІВ АНАЛІЗУ

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-1

Стаття присвячена концептуальному аналізу нормативних теорій преси в контексті сучасних викликів медіаіндустрії. Основною метою дослідження є оцінка валідності та обмежень застосування нормативних підходів до вивчення функцій медіа у різних історичних і соціальних контекстах, а також їх адаптація до умов цифрової трансформації. Завданнями дослідження є: визначення основних напрямів та концептуальних підходів до формулювання нормативних теорій преси; критичне оцінювання обмежень «чотирьох теорій преси» Вілбура Шрама, Фреда Сібберта і Теодора Петерсона при аналізі медіа в різних контекстах; актуалізація проблеми інтеграції класичних моделей із новими підходами в сучасні пресознавчі дослідження.

Дослідження здійснено методом систематичного огляду наукових публікацій, які аналізують розвиток і критику нормативних теорій преси, зокрема в контексті їх адаптації до змінних соціальних, політичних і технологічних умов. Огляд включає аналіз теоретичних підходів щодо вивчення медіа, пов'язаних з еволюцією систем преси у різних країнах та історичних періодах часу.

З'ясовано, що незважаючи на свою значущість у дослідженні еволюції медіа, нормативні теорії мають обмежену ефективність у сучасних умовах через їхню універсальність та ідеалізацію стандартів. Вони не завжди враховують соціально-культурні та політичні відмінності між країнами і періодами, а також швидкі зміни в технологіях медіа. Запропоновано вирішення цієї проблеми, що полягає у синтезі традиційних нормативних теорій з новими теоретичними моделями, що дозволяє краще зрозуміти роль та особливості функціонування медіа в сучасному суспільстві, та для більш ефективного вивчення історії та сьогодення преси.

Новизна роботи полягає в узагальненні надбань історіографії з критичного переосмислення ролі нормативних теорій загалом, та класичної праці В. Шрама, Ф. Сіберта, Т. Петерсона у сучасних медіадослідженнях.

Ключові слова: засоби масової інформації, система преси, нормативні теорії медіа, «чотири теорії преси».

Постановка проблеми. У сучасних дослідженнях преси з основних викликів для науковців є вибір теоретико-методологічного інструментарію, який дасть змогу ефективно інтерпретувати результати взаємодії між медіа, їхньою аудиторією та суспільством на кожному етапі історії включно із сьогоденням. Однією з важливих теоретичних концепцій, яка досліджує роль медіа в суспільстві, є нормативна теорія преси, що базується на визначенні ідеальних стандартів функціонування ЗМІ відповідно до суспільних норм і цінностей. Вона пропонує ідею оцінки медіасистем через порівняння реального стану із встановленими стандартами, що передбачає наявність певних нормативних орієнтирів для оцінки якості роботи ЗМІ.

Проте за умов швидких змін у медіасфері, а також завдяки динамічній еволюції технологій, характеру політичної ситуації та соціальних вимог постає питання валідності застосування нормативної теорії у сучасних реаліях. Традиційне застосування цієї теорії може зазнавати значних обмежень, зокрема через відсутність універсальних критеріїв

для оцінки медіа в умовах глобалізації та впливу новітніх технологій, таких як соціальні мережі, цифрові платформи та алгоритмічні моделі поширення інформації. Крім того, соціальні та політичні фактори, які формують ідеальні стандарти медіа, можуть значно варіюватися залежно від національних і культурних контекстів.

Однією з головних проблем, що постає перед дослідниками в цьому контексті, є обмеженість нормативних теорій у сучасному медіасередовищі. Ідея встановлення універсальних стандартів функціонування медіа, яка була центральною у праці «Чотири теорії преси...», нині викликає запитання щодо її валідності в умовах глобалізації та цифрових змін. Медіа, що трансформуються від масових до мережових, вимагають нових підходів до аналізу їхнього впливу на сучасне суспільство, яке також динамічно змінюється разом із способами його вивчення.

Мета дослідження – здійснити концептуальний аналіз валідності та обмежень застосування нормативних теорій преси в контексті вивчення проблематики трансформації функцій преси та нових викликів, які постають перед причасниками нормативних систем преси в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальними для напряму нормативних теорій преси вважаємо спільну книгу Вілбура Шрама, Фреда Сіберта і Теодора Петерсона «Чотири теорії преси...» (Siebert et al., 1956), а також розвідки теоретика медіа Деніса Мак-Квейла (McQuail, 2010), який у своїх працях окреслює також ще дві: теорію демократичної участі преси (the democratic participant media theory) та теорію розвитку медіа (the development media theory).

Актуальність та потенціал спроб адаптації зазначених нормативних теоретичних моделей преси демонструють, зокрема, дослідження, проведені авторами з різних країн світу, для аналізу преси країн Центральної та Східної Європи (Jakubowicz, 1998), Індонезії (Didit, 2013), Нігерії (Nnanyelugo & Abodunrin, 2019), Саудівської Аравії (Al-Ahmed, 1987).

Однак, попри своє важливе значення для науки про ЗМІ, за останні півстоліття праця «Чотири теорії преси...» неодноразово критикувалася. Науковці намагалися віднайти та заповнити прогалини у самій концепції нормативних теорій та систем преси (Picard, 1982), адаптувати її до сучасних суспільно-політичних та технологічних реалій функціонування ЗМІ (Oluwasola, 2020; Christians et al., 2009), розробляли питання подолання існуючих обмежень нормативного підходу щодо вивчення преси (Toepfl, 2016; Maiga, 2017). Ґрунтовно аналіз доволі обширної історіографії критики «Чотирьох теорій преси...» зокрема та нормативних теорій загалом здійснювали Каарле Норденстренг (Nordenstreng, 1997), Терхі Рантанен (Rantanen, 2017; Rantanen, 2024), Джон Нерон (Nerone, 2018) та ін.

Новизна дослідження полягає в огляді комплексного переосмислення ролі нормативних теорій преси в контексті сучасних медіастудій, критичного аналізу обмежень цих теорій та їхнього евристичного потенціалу для фундаментальних досліджень преси у вимірі її історії та сучасності.

Дослідження здійснено **методом** систематичного огляду наукових публікацій, які стосуються розвитку та критики нормативних теорій преси. Основна увага зосереджена на ідентифікації ключових концептуальних підходів, теоретичних змін і напрямів у вивченні медіасистем, зокрема в контексті їх взаємозв'язку із соціальними, політичними та економічними реаліями різних країн. Огляд ґрунтується на аналізі основних статей і книг, що надають різні перспективи застосування нормативного підходу вивчення преси.

Виклад основного матеріалу. Масова комунікація є складною та динамічною сферою, що завжди реагує на всілякі новації у технологічній сфері, а також цілковито залежить від характеру аудиторії та актуальної суспільно-політичної ситуації. Оскільки поширення масової суспільно значущої інформації в сучасному соціумі відбувається перманентно, дослідникам, що працюють пріоритетно у сфері соціальних наукових дисциплін, необхідно систематично та різносторонньо вивчати ці процеси. Природно, що перед

науковцями на всіх етапах дослідження регулярно постають різноманітні питання та проблеми, які необхідно вирішувати задля успішної реалізації дослідницького проєкту.

Одне із перших таких питань – це обрання теоретико-методологічного інструментарію, засобом якого у кінцевому підсумку можна буде, зокрема, проінтерпретувати отримані результати та пояснити певні аспекти взаємодії між медіа та його аудиторією чи спрогнозувати подальший перебіг цієї взаємодії відповідного щодо теми та проблематики дослідження. Отже, теорії масової комунікації можна вважати ключовим інструментом для її розуміння, однак, беручи до уваги всю складність та мінливість медіасфери, ці теорії також потребують регулярної апробації, адаптації, перегляду та вдосконалень.

Упродовж другої половини ХХ ст. діапазон теорій масової комунікації загалом постійно кількісно та якісно розширювався, що вказує на тенденцію зростання інтересу серед дослідників, які працюють у галузях соціальних наук та гуманітаристиці. Теорія преси поступово сформувалася як певний напрям у межах наукового дослідження медіа. Для того, щоби зрозуміти різноманітні аспекти та наслідки поширення масової інформації, вчені залучали дослідницькі підходи та знання з інших дисциплін, зокрема історії, антропології, соціології, психології, філософії, літературознавства. Це спричинило активний обмін ідей між дисциплінами, який є як складним, так і плідним. Результатом стало створення нових теоретичних конструкцій, що мають потенціал пояснювати роль і вплив медіа в сучасному суспільстві.

Теорії масової комунікації охоплюють різні рівні аналізу. Деякі з них оперують масштабними концептуальними моделями, що пояснюють функціонування медіа загалом, інші ж зосереджуються на окремих аспектах, таких як використання конкретних медіа чи їхній вплив на певну визначену аудиторію.

Отже, наразі ми умовно окреслили своєрідний епістемний трикутник вивчення медіа, складовими якого зазначили поки лише трьох «агентів», – це: дослідники медіа, самі

медіа та їхня аудиторія. Ця схема із трьома сталими також потенційно передбачає змінне різноманіття взаємодії між ними, однак є константа, яка у ній є не очевидною, але вкрай необхідною, – це фаховий епістемологічний інструментарій.

Стенлій Джей Баран та Денніс Кей Девіс називають чотири основні категорії теорій комунікації – постпозитивізм, герменевтика, критична теорія та нормативна теорія, які відрізняються своїми цілями, онтологією, епістемологією та аксіологією. Постпозитивізм зосереджений на емпіричних спостереженнях і наукових методах, герменевтика – на інтерпретації текстів, критична теорія прагне до соціальних змін, тоді як нормативна теорія спрямована на оцінювання медіасистем відповідно до суспільних норм і цінностей (Baran & Davis, 2011, p. 19–20).

Нормативна теорія, зокрема, визначає ідеальні стандарти функціонування медіа, які залежать від соціального контексту. Вона базується на порівнянні реального стану медіасистем із цими стандартами. Водночас обмеження такого підходу стають очевидними, якщо використовувати одну нормативну систему для оцінки іншої. Аналізуючи нормативну теорію, важливо враховувати стабільність ідеальних стандартів, вплив суспільних і політичних факторів, а також підтримку цієї теорії в науковій спільноті (Baran & Davis, 2011, p. 14–16).

Нормативні теорії займаються завданнями та роллю, які ЗМІ повинні виконувати у суспільстві. Нормативні теорії медіа займаються описом та вивченням стандартів, які визначають і регламентують діяльність преси. Хоча можна також стверджувати, що ці стандарти не що інше, як суспільні очікування щодо роботи засобів масової інформації, включаючи погляди щодо того, як ЗМІ повинні бути організовані й діяти для забезпечення життя суспільства.

Отже, нормативні теорії ЗМІ вивчають їхнє функціонування у суспільстві, відштовхуючись від стандартів та соціальних очікувань щодо того, як медіа повинні функціонувати у конкретному соціокультурному контексті. Ці погляди можуть значною мірою варіюватися залежно від

конкретних соціальних, політичних та економічних обставин. Вкрай важливим фактором також є історичний контекст, в якому функціонують медіа, хоча й на наукові дослідження преси також впливають конкретні соціокультурні обставини, в яких вони відбуваються, а також характер політичної кон'юнктури.

Важливою працею в історії системного, компаративного вивчення медіа та нормативних теорій преси є книга «Чотири теорії преси...», що вийшла друком 1956 р. Її авторами були американські науковці Вілбур Шрам, Фред Сіберт і Теодор Петерсон. Основне завдання, яке вони перед собою ставили при її написанні, – віднайти відповідь на запитання: «Чому преса є такою, якою вона є; чому преса у різних країнах відрізняється одна від одної та служить різним цілям» (Siebert et al., 1956, р. 1). Хоча й поняття «преса» загалом охоплювало увесь спектр актуальних на той час засобів масової інформації – теле- та радіомовлення, кіно, газети та журнали, однак у цій праці йшлося саме про періодичні видання.

У книзі автори обґрунтовують центральну тезу, яка у вступі сформульована таким чином: преса набуває форми та забарвлення тих соціальних і політичних структур, у межах яких вона функціонує, що також відображає систему соціального контролю, засобом якого регулюються взаємини між членами цього суспільства та соціальними інститутами. На думку дослідників, ця теза також виражає основну ідею системного підходу вивчення преси. А на те, якою вона буде в тій чи іншій країні у певний період її історії, впливають також і ті можливості та ресурси, якими вона володіє, для того щоби утримувати необхідну для функціонування медіаінфраструктуру. І це при тому, що масовість поширення інформації залежить від рівня урбанізації суспільства цієї країни.

Фундаментальний для «Чотирьох теорій преси...» погляд на ЗМІ як на систему відповідав тенденціям тогочасної науки. Поняття системи, як це зазначає Терхі Рантанен, буквально було «віднайденим» низкою вчених, зокрема у соціальних та гуманітарних науках упродовж другої половини

XIX – першої половини XX ст. Системний погляд розвивали соціологи: Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Томас Хемфрі Маршал, Вільфред Парето, Талкотт Прасонс, антропологі Джордж Бейтсон та Маргарет Мід (Rantanen, 2024, р. 223).

Дослідниця припускає, що праця «Соціальна система» Т. Парсонса, яка вийшла друком у 1951 р., могла якось вплинути на авторів «Чотирьох теорій преси...». Вплив системного підходу Парсонса Т. Рantanen зауважує у самому трактуванні соціуму як системи, в якій діє преса, що є взаємозалежною та взаємофункціональною з іншими елементами соціальної системи, і відмінність між різними системами преси можна віднайти, лише беручи до уваги ті соціальні системи, в межах яких преса функціонує.

Однак, на думку тієї ж Терхі Рantanen, більш вірогідно, що на Сібєрта, Петерсона і Шрама вплинули ідеї математиків та теоретиків інформації Клода Шеннона та Воррена Вівера, а також цілком ймовірно, що ці науковці ще до виходу своїх праць регулярно обмінювалися ідеями та допомагали один одному поширювати результати своїх досліджень. Зокрема, саме В. Шрам інспірував випуск спільної праці К. Шеннона та В. Вівера «Математична теорія комунікації» у 1949 р. (Rantanen, 2024, р. 224).

За В. Шрамом, Ф. Сібєром, Т. Петерсоном, розуміння причин виникнення різних систем преси – питання, яке передусім є саме філософським, а не соціологічним. Для того, щоби розуміти пресу і те, як вона співвідноситься із соціумом, необхідно зрозуміти соціальну систему, в межах якої ця преса функціонує. Це можна зробити через осмислення сукупності переконань та вірувань, які домінують у тому чи іншому суспільстві щодо природи людини, суспільства, держави, знань, істини, та, врешті, ставлення індивідів держави чи інституту влади загалом і навпаки (Siebert et al., 1956, р. 1–2).

Про ці чотири теорії преси, яким присвячена однойменна праця та які описують основні типи друкованих медіа «західного світу», немає потреби вкотре детально розповідати, оскільки з часу свого формулювання ці теорії уже стали

своєрідною класикою наукового вивчення соціальних комунікацій. Зафіксуємо лише кілька основних концептуальних моментів.

Отже, логіку, за якою В. Шрам, Ф. Сіберт, Т. Петерсон описували процес становлення систем преси, можна охарактеризувати як еволюційну, або діахронічну.

Перша теорія преси у праці отримала назву авторитарної, й описує систему преси, яка сформувалася упродовж XVI–XVII ст. в Англії, однак станом на 50-ті рр. XX ст. моделі організації засобів масової інформації у низці країн світу усе ще мали авторитарні ознаки. Де-факто ця система преси походить від позиції абсолютної влади монарха в цій країні та уряду, який він очолює, що опосередковано також впливає і на характер усієї політичної культури, і на роль та значення преси. Концептуально обґрунтування цього абсолюту присутнє у працях різних мислителів минулого: від Платона і Макіавеллі до Гобса і Гегеля.

Основна її мета полягає у тому, щоби бути інформаційним засобом підтримки, зміцнення влади суверена та інструментом здійснення його політики. Однак у цій системі преси не обов'язково, щоби періодичні видання були власністю держави. Видавцем може бути будь-хто, хто отримав на це відповідний дозвіл, однак надалі увесь зміст кожного випуску строго контролюватиметься і цензуруватиметься на предмет критики державної влади чи будь-чого, що не відповідало б її політиці.

У 1688 р. у тій же Англії, а згодом – і в Північній Америці почала формуватися система, яка у книзі отримала назву лібертаріанської та яка ґрунтувалася на ідеях філософів Джона Мільтона, Джона Лока, Джона Стюарта Мілла та яка є своєрідним медійним виразником раціоналізму і концепції природного права. Преса у цій системі функціонує головним чином задля інформування громадськості щодо актуальних подій та щоби ревізувати державну владу, хоча у ній передбачені також розважальна та рекламно-комерційна ролі. Ця система преси є своєрідною протилежністю авторитарній, оскільки основний фокус у ній – на інтересах та потребах

вільних особистостей, роль держави полягає у тому, щоби ці інтереси забезпечити.

Медіа у лібертаріанській системі повинні регулюватися принципами самоствердної істини, вільного ринку ідей та судами. Самоствердна істина – це одна з концепцій Дж. Мільтона, згідно з якою істина має здатність відновлювати себе після спроби перекручення чи придушення. Все, що є істинним, незалежно від обставин, зрештою стане відомим і правда переможе. У вимірі теорії свободи слова і свободи преси це означає, що вільний обмін інформацією та знаннями у широкому сенсі веде до розкриття та розуміння істини. Водночас основою для свободи слова в суспільстві має бути свобода совісті, яка є власне підставою вільного обміну і поширення знань та можливістю для людей обирати і визначати з усього масиву знань самі ті, які є істинними.

Вільний ринок ідей – це метафора, яка описує концепцію свободи вираження думок та конкуренції ідей у відкритому та плюралістичному суспільстві. Вона підкреслює, що ідеї повинні бути вільно у вільному доступі, вони мають конкурувати поміж собою, знаходити свою підтримку через обговорення без усіякої цензури та обмежень. Ця концепція належить до поля ліберальних та демократичних принципів і часто асоціюється з ідеями Джона Стюарта Мілля та філософією плюралізму.

Теорія соціальної відповідальності преси пов'язана із діяльністю так званої Комісії Хатчинса, результатом роботи якої став, зокрема, документ «Вільна та відповідальна преса: Загальний звіт про масову комунікацію: газети, радіо, кінофільми, журнали та книги» (A Free and Responsible Press: A General Report on Mass Communication: Newspapers, Radio, Motion Pictures, Magazines, and Books) 1947 р. Сама потреба у створенні такого органу серед американських медійників пов'язана із проблемами, які постали в межах лібертаріанської системи преси, що також функціонувала та на яку впливали наслідки технологічного прогресу, урбанізаційні процеси. Той же вільний ринок ідей разом із вільною ринковою економікою призвів до того, що контроль над засобами

масової інформації зосередився в певному обмеженому колі їхніх власників, що передбачало також домінування в інформаційній, а отже, і в політичній, економічній та культурній сферах саме їхніх, а не загальносуспільних інтересів. І ці інтереси здебільшого стосуються мотиву персональної вигоди, зокрема збільшення прибутку.

Система соціальної відповідальності преси призначена для мінімізації негативних наслідків ринкової моделі медіа. Вона базується на ідеї комбінування приватної та державної власності, що забезпечує доступність інформації для різних соціальних груп і захищає незалежність ЗМІ від тиску. Засоби масової інформації повинні виконувати важливі суспільні завдання: інформувати громадськість, підтримувати економічну стабільність через рекламу та звітувати про діяльність органів влади.

Для зниження впливу приватного контролю пропонується два підходи. Перший підхід передбачає розширення суспільної власності на електронні медіа, щоби зробити їх доступними для широкого загалу та забезпечити різноманітність поглядів. Другий – полягає в утвердженні професійних стандартів журналістики, таких як об'єктивність, точність і збалансованість.

Контроль за роботою медіа здійснюється через громадську думку, дії споживачів та етичні норми. При цьому дотримуються права громадян і загальні соціальні інтереси. Якщо ЗМІ не виконують своїх обов'язків, система передбачає механізми впливу для відновлення відповідальності.

Щодо четвертої системи преси, то у книзі вона названа радянсько-комуністичною або радянсько-тоталітарною. Основне завдання усієї преси полягає у тому, щоби зміцнювати радянський суспільний устрій та бути рупором політики партії. На відміну від авторитарної системи, усі видання є власністю держави та контролюються нею. Теорія радянської преси може бути також використана і для опису медіасистем в інших країнах із тоталітарною політичною системою. Професіоналізм заохочується для створення етичного се-

редовища, але критика основних цілей партії залишається забороненою.

Основним завданням медіа в цій системі є пропаганда соціалізму та поширення комуністичної ідеології як у межах Радянського Союзу, так і за його межами. Ця місія відрізняє радянську модель від інших, хоча за своїм характером вона має багато спільного з авторитарними системами, особливо у сфері централізованого контролю.

Книга «Чотири теорії преси...» є своєрідною спробою представити системи медіа через філософські концепції та ідеологічні рамки. Її автори, незважаючи на відсутність чіткої методології, створюють ідеальні типи систем преси, які можуть бути використані для аналізу суспільства та їхньої політики. Привабливість цієї схеми полягає в її простоті та здатності робити складні явища зрозумілими навіть для неспеціалістів (Nerone, 2018, р. 2).

Однак критики цієї праці вказують на низку суперечностей. Теорії представлені не завжди послідовно: наприклад, соціальна відповідальність описується радше як утопічна модель, тоді як лібертаріанська та радянська комуністична теорії мають чіткіші історичні підґрунтя. Лібертаріанська система преси, яка «проростає» всупереч авторитарній та завдяки ідеям Просвітництва, теж отримує своєрідну реконструкцію (Rantanen, 2024, р. 225; Nerone, 2018, р. 3–4).

Особливу увагу приділено зв'язку між філософією преси та суспільством, у якому вона функціонує. Автори «Чотирьох теорій преси...» стверджують, що медіасистема відображає суспільні структури, але на практиці вони зосереджуються на ідеологічних засадах більше, ніж на емпіричному аналізі. Книга поєднує емпіричні матеріали з теоретичними концепціями, але робить це неоднорідно, оскільки кожен автор відповідав за свій розділ: Фред Сіберт був автором есе про авторитарну теорію та лібертаріанську теорію преси, Теодор Петерсон написав есе про теорію соціальної відповідальності преси, Вілбур Шрам – про радянську теорію преси.

Від часу виходу цієї праці вона неодноразово була об'єктом критики. Джон Нерон виокремлював її у дві умовні

групи (Nerone, 2018, p. 9). Перша – це критичні огляди, які зосереджувалися на концептуальних, методологічних, ідеологічних недоліках праці, друга група критики – ті статті та книги, що були спрямовані більше на те, чим не є «Чотири теорії преси...», в яких автори доводять думку, що нормативний та ідеалістичний підхід Ф. Сіберта, Т. Петерсона, В. Шрама дозволяє лише приблизно описати існуючі на той час медіасистеми, а отже, його інтерпретативна цінність є відносною.

Критики наголошують, що поняття «система преси» у книзі згадується рідко й використовується переважно загально. Водночас у цій праці пропонується важливий підхід до порівняння медіасистем через філософські та політичні ідеї, а не лише через їхню матеріальну основу. Це стало ключовим внеском книги, хоча методологічна невизначеність та різна глибина аналізу в окремих розділах обмежують її аналітичні спроможності.

Критики, які зосереджуються на змісті роботи, вказують на її недоліки, такі як обмежене представлення різноманітних медіасистем, філософій та журналістики. Вони відзначали, що особливо слабким є розділ про радянський комунізм, який не відображає широкий спектр неліберальних підходів. Друга критика спрямована на те, чого книга не врахувала, зокрема на її нездатність розглянути незахідні моделі медіасистем і надмірну залежність від нормативного стандартизуючого підходу.

З плином часу геополітичні зміни, такі як Рух неприєднання та ініціативи на кшталт Нового світового інформаційно-комунікаційного порядку (NWICO), підкреслили обмеженість західних уявлень про свободу преси, які ігнорували культурну специфіку країн, зокрема, Глобального Півдня. Ці процеси викликали спроби розширення класичної моделі нормативних теорій через введення нових, наприклад, теорії журналістики розвитку чи соціал-демократичних медіасистем. Проте критики вважають, що такі доповнення не вирішують глибинних проблем книги, оскільки її основа

залишається обмеженою парадигмою ліберальної ідеології (Nerone, 2018, р. 9–10).

Дослідники Даніел Холлін і Паоло Манчіні вказували на недоліки універсалізуючого підходу книги (Nerone, 2018, р. 15). Вони також запропонували альтернативні емпіричні методи аналізу, що спираються на реальні, а не ідеальні соціальні, політичні та економічні аспекти медіасистем, визначивши три моделі медіасистем у західному світі та уникаючи узагальнень щодо інших регіонів. Вчені, такі як Кліффорд Г. Крістіанс, Теодор Л. Глассер, Деніс Мак-Квейл, Каарле Норденстренг і Роберт А. Вайт, акцентували роль медіа у підтримці демократичних ідеалів, дотримуючись при цьому усе того ж нормативного підходу (Christians et al., 2009, р. VII).

Критика також висуває ідею, що медіасистеми потрібно оцінювати за їхньою реальною діяльністю, а не лише за гіпотетичними чи явними нормами й суспільним очікуванням щодо того, якою повинна бути преса. Водночас еволюція медіа, від старих до нових, ставить під сумнів традиційні підходи до їхнього аналізу (Nerone, 2018, р. 18). З'являється усвідомлення, що для відображення сучасного світу потрібні нові теорії, які враховуватимуть глобальні зміни й різноманіття соціальних порядків. Однак схоже, що серед науковців поки що немає загального консенсусу, який був би основою для створення універсальної моделі медіасистем.

Висновки. Нормативні теорії відіграють важливу роль у дослідженні еволюції медіа, оскільки вони пропонують систему стандартів для оцінки роботи ЗМІ в різних соціальних контекстах. В історичному контексті застосування таких теорій дозволяє побачити, як медіасистеми функціонували за різних історичних умов і як вони відповідали соціальним, політичним та економічним вимогам свого часу. Наприклад, вивчення нормативних моделей через призму історії преси може допомогти зрозуміти, чому в окремих періодах медіа виступали як агенти соціальних змін або, навпаки, як інструменти пропаганди.

Водночас застосування нормативних підходів, зокрема щодо дослідження історії преси, має свої обмеження. Перше

– це те, що нормативні теорії часто зазнають критики за надмірну універсальність й ідеалізацію стандартів медіа. Вони можуть не враховувати культурні, політичні та соціальні відмінності, що є особливо важливим для дослідження історії преси в контексті різних регіонів і періодів. Наприклад, застосування однакових нормативних стандартів для оцінки преси в різних країнах або епохах може бути неадекватним, оскільки суспільні та політичні умови були різними.

Преса, яка була основним інструментом масової комунікації до приходу цифрових технологій, суттєво змінилася за останні десятиліття. Дослідження преси вимагає врахування не лише еволюції медіатехнологій, а й постійного аналізу функцій медіа у суспільстві. У цій перспективі технологічні та соціальні зміни можуть зробити «класичні» нормативні теорії недостатньо ефективними для вивчення медіа в сучасних умовах, а також потребують додаткової апробації в контексті фундаментального дослідження історії преси.

Виходом із цієї ситуації може бути синтез традиційних нормативних підходів із новими теоретичними моделями. Тому для більш точного і гнучкого дослідження історії преси та її сьогодення необхідно інтегрувати нормативні теорії з іншими підходами, що дозволяють враховувати специфіку кожного етапу становлення медіа.

References

Al-Ahmed, M. S. (1987). *Mass media and society: The six normative theories and the role of social, political, and economic forces in shaping media institution and content: Saudi Arabia – a case study* (Doctoral thesis, Centre for Mass Communication Research, Leicester University). Leicester, 1987. https://figshare.le.ac.uk/articles/thesis/Mass_media_and_society_The_six_normative_theories_and_the_role_of_social_political_and_economic_forces_in_shaping_media_institution_and_content_Saudi_Arabia_-_a_case_study_/10188155?file=18358742.

Baran, S. J. & Davis, D. K. (2011). *Mass communication theory: Foundations, ferment, and future* (6th ed.). Cengage Learning.

Christians, C. G., Glasser, T. L., McQuail, D., Nordenstreng, K., & White, R. A. (2009). *Normative theories of the media: Journalism in democratic societies*. University of Illinois Press.

Didit, A. T. (2013). The Four Press Media Theories: Authoritarianism Media Theory, Libertarianism Media Theory, Social Responsibility Media Theory, and Totalitarian Media Theory. *Ragam Jurnal Pengembangan Humaniora*, 13(3), 194–201.

Jakubowicz, K. (1998). Normative models of media and journalism and broadcasting regulation in Central and Eastern Europe. *International Journal of Communications Law and Policy*, 2, 1–31.

McQuail, D. (2010). *McQuail's mass communication theory* (6th ed.). London. SAGE Publications.

Maira, T. V. (2017). *Four theories of the press: 60 years and counting*. New York. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315160566>.

Nerone, J. (2018). Four theories of the press. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*, 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.815>.

Nnanyelugo, O., & Abodunrin, K. (2019). Democratic participant media theory in the Nigerian context. *Covenant Journal of Communication (CJOC)*, 6(2), 89–107.

Nordenstreng, K. (1997). Beyond the four theories of the press. In book *Media & politics in transition: Cultural identity in the age of globalization* (pp. 97–109). Leuven. ACCO.

Oluwasola, O. (2020). The normative theories of the press in the digital age: A need for revision. *IMSU Journal of Communication Studies*, 4(2), 27–36. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3678282>.

Picard, R. G. (1982). Revisions of the «Four Theories of the Press» model. *Mass Communication Review*, Winter/Spring, 25–28.

Rantanen, T. (2017). A “crisscrossing” historical analysis of four theories of the press. *International Journal of Communication*, 11, 3454–3475.

Rantanen, T. (2024). *Dead men's propaganda: Ideology and utopia in comparative communications studies*. London. LSE Press, 209–243. DOI: <https://doi.org/10.31389/lsepress.wmf>.

Siebert, F., Paterson, T., & Schramm, W. (1956). *Four theories of the press: The authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concepts of what the press should be and do*. University of Illinois Press.

Toepfl, F. (2016). Beyond the four theories: Toward a discourse approach to the comparative study of media and politics. *International Journal of Communication*, 10, 1530–1547.

Roman Blikharskyi

PhD in Social Communications,
Research fellow
of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

**NORMATIVE PRESS THEORIES:
A REVIEW OF KEY CONCEPTUAL APPROACHES
AND ANALYSIS DIRECTIONS**

The article is dedicated to the conceptual analysis of normative theories of the press in the context of contemporary challenges facing media studies. The main objective of the research is to assess the validity and limitations of applying normative approaches to the study of media functions in different historical and social contexts, as well as their adaptation to the conditions of digital transformation. The tasks of the research include: identifying the main directions and conceptual approaches to formulating normative theories of the press; critically evaluating the limitations of the «four theories of the press» by Wilbur Schramm, Fred Siebert, and Theodore Peterson when analyzing media in different contexts; and addressing the issue of integrating classical models with new approaches in contemporary press studies.

The research methodology is based on a systematic review of scholarly publications analyzing the development and critique of normative theories of the press, particularly in the context of their adaptation to changing social, political, and technological conditions. The review includes an analysis of theoretical approaches to the study of media related to the evolution of press systems in different countries and historical periods.

It is established that, despite their significance in the study of media evolution, normative theories have limited effectiveness in contemporary conditions due to their universality and idealization of standards. They do not always take into account socio-cultural and political differences between countries and periods, as well as rapid changes in media technologies. A solution to this problem is proposed, which involves the synthesis of traditional

normative theories with new theoretical models, enabling a better understanding of the role and peculiarities of media functioning in modern society and offering a more effective approach to studying the history and present of the press.

The novelty of the work lies in the generalization of historiographical achievements and the critical rethinking of the role of normative theories in general, as well as the classical work of W. Schramm, F. Siebert, and T. Peterson in contemporary media studies.

Keywords: mass media, press system, normative media theories, «four theories of the press».